

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИНЦИПІВ НАДРОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Проаналізовані положення теорії гірничої ренти як частини громадянської ренти, сформульовані принципи регулювання рентних відносин при використанні надр.

Ключові слова: гірнича рента, надрокористування, надра, громадянське суспільство, природні ресурси, диференціальна гірнича рента.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. “Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об’єктами права власності Українського народу... Кожен громадянин має право користуватися природними об’єктами права власності народу відповідно до закону” - це цитата зі статті 13 Конституції України гласить. А статтею 14 Конституції України – “Право власності на землю гарантується” [1]. Враховуючи викладене можна констатувати, що надра України є конституційно закріпленою суспільною власністю українського народу [5]. Земля і надра, які є природними ресурсами та власністю українського народу, мають грошову вартість. Вартість природних ресурсів, як об’єкта права власності українського народу, підлягає рівному розподілу між громадянами. З нашої точки зору, в цьому напрямку законодавчі акти з надрокористування в Україні носять дискримінаційний характер і підтримують тих, у кого є можливості для придбання природних ресурсів і не забезпечує прав тих громадян, які не можуть одержати природні ресурси [2].

Надра України – найважливіша частина середовища життєзабезпечення, яка містить різноманітні, багатofункціональні природні ресурси, без використання яких неможливий розвиток цивілізації і формування громадянського суспільства. Згідно з сучасним уявленням про надра і їхню важливу роль в життєдіяльності суспільства, сформульовані і обґрунтовані актуальні напрямки та проблеми надрокористування. Пріоритетні серед них - взаємозалежні проблеми власності на надра та гірничу ренту. Це підтверджує і проведений аналіз історичного розвитку теорії ренти, яка нерозривно пов’язана з теорією власності. Оскільки власність визначає форми володіння, поводження, використання надр і присвоєння гірничої ренти, тому існує економічна доцільність нормативного закріплення громадянської форми власності на надра.

Приватна власність на надра не може забезпечити справедливий розподіл доходів від використання природних ресурсів – гірничої ренти між усіма громадянами. Реалізація на практиці принципу приватної власності на надра поставить перед суспільством і приватними власниками землі нерозв'язні проблеми. Щодо України - передача надр у приватну власність – антиконституційна дія. Навіть якщо розглядати проблему передачі надр у приватну власність на дискусійному рівні, необхідно насамперед починати з внесення доповнень і змін до Конституції України і з розробки законів та затвердження їх Верховною Радою.

1. Державна власність на надра не забезпечує раціональне та екологічно безпечно використання природних ресурсів. Стан окремих гірничодобувних районів України, які в недалекому минулому знаходилися у загальнонародній (партійно-державній) власності, близький до економічної та екологічної катастрофи. Свідчення тому – велика кількість збиткових гірничих підприємств та аварії на вугільних шахтах. Держава воліє розробляти потужні родовища корисних копалин. Незатребуваними залишаються численні родовища з невеликими запасами. Вони не мають стратегічного значення в масштабах держави, але мають важливе економічне значення для регіонів, районів, міст, селищ. Дрібних і середніх родовищ об'єктивно більше, що визначає перспективу їхнього промислового освоєння. Державна власність на надра має монопольний характер, а сама держава володіє, розпоряджається, використовує надра і привласнює мінеральну сировину, прибуток і гірничу ренту. В цьому випадку не держава знаходиться на службі в суспільства, а суспільство і кожна людина, позбавлені права власності на природні ресурси, залежать від держави.

Суспільна власність на надра. У цивілізованому, соціально орієнтованому суспільстві саме суспільна власність на надра зможе забезпечити кожному громадянину істотну частину його доходів у формі громадянської ренти. Подібні системи можна спостерігати у Швеції, Фінляндії, Кувейті, Канаді та інших країнах. У США в 1986 р. 2/3 федеральних витрат складали соціальні виплати населенню, субсидії штатам і органам місцевого самоврядування. У цьому ж році сумарні витрати федерального уряду, урядів штатів і місцевих адміністрацій на соціальні виплати склали 11,6% від ВВП [4]. У штаті Аляска створений спеціальний Фонд майбутніх поколінь, що забезпечує розподіл гірничого та іншого видів природної ренти між його жителями. Суспільна власність на надра щодо України може мати такі відмінні ознаки: суспільне володіння мінерально-сировинними ресурсами, які належать усім громадянам України порівну; державне розпорядженням мінерально-сировинними ресурсами в особі Вищого ліцензійного комітету з управління державним фондом надр України, підпорядкованого Президенту, Верховній Раді і Кабінету Міністрів; платне використання мінерально-сировинних ресурсів; приватне присвоєння гірничої ренти рівними частками між усіма громадянами України – власниками мінерально-сировинних ресурсів.

Суспільна власність на надра – це об'єктивне, невід'ємне право громадянина на частку всієї абсолютної і частини диференціальної гірничої ренти, реалізоване

в грошовій формі при їх промисловому чи іншому комерційному використанні. Суспільна власність і громадянська рента – найважливіші економіко-правові інститути цивілізованого ринку і соціально орієнтованого громадянського суспільства, основа економічного механізму, що стимулює в силу матеріальної зацікавленості дбайливе, раціональне і безпечне використання надр і інших природних ресурсів кожним громадянином, незалежно від суспільного становища. Позаяк суспільна власність припускає суспільний характер володіння надрами, але приватний характер присвоєння результатів їхнього використання, гірнича рента стає одним з найважливіших джерел створення фонду громадянської ренти.

Аналіз останніх джерел з цієї проблеми. У класичній економічній літературі рентою називають вид доходу, що не вимагає від його одержувача підприємницької діяльності і витрат праці – незароблений доход [4]. Сучасна гірнича наука характеризує надра як найважливішу частину середовища життєзабезпечення громадянського суспільства. Отже, гірнича рента – це доход від плати за вилучення запасів корисних копалин чи інше використання надр, наприклад захоронення радіоактивних відходів (РАВ). Економічною наукою доведено, що навіть найбільш неефективний капітал приносить абсолютну ренту. Абсолютна гірнича рента – це доход від плати за використання надр і родовищ корисних копалин з гіршими природними характеристиками [5]. Розвиток суспільства неможливий без експлуатації надр, у тому числі в недостатньо освоєних районах. За рахунок росту цін збільшується надприбуток надрокористувачів, які працюють на освоєних родовищах зі сприятливими гірничо-геологічними характеристиками. Оскільки кращі природні умови не можуть бути привілеєм окремої особи чи групи осіб, отже, диференціальна гірнича рента – це додатковий, незароблений доход від використання надр, обумовлений їх кращими природними характеристиками. Виділивши в доходах гірничих підприємств нормальний прибуток від надприбутку, можна визначити величину диференціальної гірничої ренти, як частину прибутку надрокористувача (надприбуток), що значно перевищує за рівнем банківську процентну ставку.

Мета дослідження полягає в здійсненні комплексного аналізу можливого запровадження громадянської ренти, як економіко-правового інституту цивілізованого ринку і соціально орієнтованого громадянського суспільства.

Відповідно мети потрібно було розв'язати такі завдання:

- з'ясувати уявлення про види гірничої ренти;
- проаналізувати особливості методологічних підходів;
- змалювати перспективи впровадження розрахунку величини диференціальної гірничої ренти на базі банківської процентної ставки.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування результатів дослідження. Зв'язок на макрорівні між фінансовою рентою і гірничою рентою в тому, що чим більша фінансова рента (вища процентна ставка), тим за інших рівних умов менша величина диференціальної гірничої ренти, і навпаки. Загальною основою фінансової, земельної і гірничої ренти є товарно-грошові відносини і ринкова система

господарювання. Фінансова рента і земельна рента відрізняються від гірничої специфікою джерел їхнього виникнення. Фінансова рента (відсоток) – це плата за використання фінансових ресурсів, що направляється власникові фінансового капіталу. Критерії диференціювання земельної ренти складніші через специфіку використання самого об'єкта – землі. Інтерес являють рентні відносини, які виникають при використанні землі у виробництві сільськогосподарської продукції, що характерно для України [2]. Ринкові ціни на продукцію гірничодобувних підприємств відповідної якості і асортименту однакові та встановлюються на біржах залежно від попиту та пропозиції. Тому всі гірничі підприємства знаходяться приблизно в рівних умовах з точки зору одержання доходу, і завжди в нерівних гірничо-геологічних умовах, які призводять до розходжень у витратах на виробництво однотипної продукції.

Одержавши кошти від продажу сировини і віднявши з них усі витрати, власник фінансових ресурсів повинен співставити норму отриманого прибутку з рівнем фінансової ренти. Якщо норма прибутку при відпрацюванні родовища нижча середнього рівня фінансової ренти, вкладення грошових ресурсів у розробку даного родовища є неефективним. Отже, максимальний рівень фінансової ренти, який складається в економіці, є показником, який визначає нижню межу ефективності гірничого виробництва.

Економічна природа диференціальної гірничої ренти надзвичайно складна і недостатньо досліджена. Диференціальна гірничая рента, що виникає у процесі видобутку корисних копалин на родовищах зі сприятливими природними умовами, як правило, використовується для покриття збитків, що не пов'язані з гірничою діяльністю. У цьому випадку виникає необхідність створення науково обґрунтованої методики визначення межі між прибутком і диференціальною гірничою рентою.

Основою економічного регулювання рентних відносин при розробці родовищ є державне регулювання рівня процентних ставок. Середній рівень ефективності використання фінансових ресурсів визначає нижня межа ефективності гірничого виробництва і є основою для встановлення межі між прибутком і диференціальною гірничою рентою. Ідея регулювання полягає у можливості держави, в особі Національного банку України – встановлювати ставку рефінансування, а Міністерства фінансів – рівня прибутковості державних облігацій. Державне регулювання процентних ставок, з одного боку, і адекватна поведінка учасників фінансового ринку, з іншого боку, визначають об'єктивну величину вартості фінансових ресурсів – ринкову ціну кредиту коштів. Зазначена ціна, виражена у відсотках прибутковості фінансового капіталу, обумовлює нижню межу ефективності гірничого виробництва і є основою для визначення в доходах надрокористувачів межі між прибутком і диференціальною гірничою рентою. Чим вища ціна кредиту фінансових ресурсів, тим менша величина диференціальної гірничої ренти. Низька ціна кредиту фінансових ресурсів веде до збільшення розміру диференціальної гірничої ренти.

Величина диференціальної гірничої ренти визначається як різниця між

фактичним (плановим, розрахунковим) прибутком гірничого підприємства, отриманого за реалізацію мінеральної сировини, і нормальним прибутком, що забезпечує розвиток гірничого виробництва:

$$ДГР = PP_{ен} - PP_{нз} \text{ (млн. грн.)}, \quad (1)$$

де $ДГР$ - диференціальна гірнича рента підприємства, млн. грн.; $PP_{ен}$ - прибуток гірничого підприємства за реалізацію мінеральної сировини, (млн. грн.); $PP_{нз}$ - нормальний прибуток гірничого підприємства, млн. грн.

Прибуток гірничого підприємства за реалізацію мінеральної сировини:

$$PP_{ен} = PP - ПРО_{ор.в.д} \text{ (млн. грн.)}, \quad (2)$$

де PP - сума річного фактичного, балансового прибутку гірничого підприємства від усіх видів діяльності, у тому числі захоронення РАВ, млн. грн.; $ПРО_{ор.в.д}$ - річний прибуток гірничого підприємства від інших видів діяльності, що не відносяться до надрокористування, млн. грн.

Види діяльності, які не відносяться до використання надр: збагачення мінеральної сировини, захоронення РАВ, геологорозвідувальні роботи та інші види діяльності. Якщо гірниче підприємство здійснює безліч видів надрокористування – захоронення рідких РАВ у метаморфічних породах, будівництво і експлуатацію інженерних систем могильника для захоронення відпрацьованого ядерного палива (ВЯП) і твердих РАВ, розробляє взагалі геологічно не пов'язані родовища – величина диференціальної гірничої ренти визначається для кожного виду надрокористування і кожного родовища.

Диференціальна гірнича рента від розробки, наприклад, алмазоносного родовища (геологічно пов'язаних алмазоносних трубок):

$$ДГР_a = PP_a - PP_{на} \text{ (млн. грн.)} \quad (3)$$

де PP_a - прибуток гірничого підприємства від реалізації алмазів, млн. грн.; $PP_{на}$ - нормальний прибуток гірничого підприємства від розробки алмазоносного родовища, млн. грн.

Диференціальна гірнича рента від захоронення РАВ:

$$ДГР_p = PP_p - PP_{нр} \text{ (млн. грн.)} \quad (4)$$

де PP_p - прибуток гірничого підприємства від захоронення РАВ, млн. грн. $PP_{нр}$ - нормальний прибуток гірничого підприємства від захоронення РАВ, млн. грн.

Розрахунок нормального прибутку гірничого підприємства включає визначення вартості капіталу підприємства, що забезпечує формування гірничої ренти, і коефіцієнта нормального рівня капіталізації цієї вартості. Нормальний

прибуток гірничого підприємства від розробки алмазозного родовища:

$$PP_{np} = \Phi_a \cdot K_{nc} \text{ (млн. грн.)} \quad (5)$$

де Φ_a - вартість майна гірничого підприємства, що забезпечує формування диференціальної гірничої ренти при розробці алмазозного родовища; K_{nc} - коефіцієнт нормальної ефективності гірничого виробництва чи коефіцієнт нормального рівня капіталізації, що встановлюється на основі ринкової вартості фінансових ресурсів – відсотків банківської ставки.

Комплексне промислове освоєння родовищ припускає захоронення РАВ, яке може здійснюватися на базі виробничих фондів, що використовуються при розробці алмазозних трубок [3, 4]. Гірничим підприємствам необхідно закуповувати додаткову кількість машин і устаткування. При розрахунках рентних платежів вартість додатково придбаних основних виробничих фондів, що забезпечують захоронення РАВ, необхідно враховувати окремо від вартості основних фондів підприємства, тому що захоронення РАВ менш рентабельне ніж від видобутку алмазів.

Нормальний прибуток гірничого підприємства від захоронення РАВ:

$$PP_{np} = \Phi_p \cdot K_{nc} \text{ (млн. грн.)} \quad (6)$$

де Φ_p - вартість майна гірничого підприємства, що забезпечує формування диференціальної гірничої ренти від захоронення РАВ, млн. грн.

Сумарна величина диференціальної гірничої ренти від розробки алмазозного родовища і захоронення РАВ:

$$\sum ДГР_{ap} = ДГР_a + ДГР_p = PP_a + PP_p - K_{nc}(\Phi_a + \Phi_p), \text{ млн. грн.} \quad (7)$$

Визначивши вартість майна гірничого підприємства, пов'язану з розробкою алмазозного родовища і захороненням РАВ, а також коефіцієнт нормальної ефективності гірничого виробництва (коефіцієнт нормального рівня капіталізації зазначеної вартості), знаходимо чітку межу між нормальним прибутком, заробленим зусиллями персоналу підприємств, і надприбутком – диференціальною гірничою рентою. Коефіцієнти нормальної ефективності різних видів діяльності можуть бути розраховані за методиками, які враховують специфіку різних видів діяльності. За відсутності методик коефіцієнти нормальної ефективності визначаються за формулою:

$$K_{nc} = \frac{K_1}{100\%} \quad (8)$$

де K_1 - базова процентна ставка.

На основі цього гірничих та інших види природної ренти повинні науково-

обґрунтовано вилучатися і законодавчо розподілятися в країні між бюджетами органів державної влади різних рівнів, а в кінцевому рахунку між усіма громадянами – власниками природних багатств. У цивілізованому, соціально розвиненому суспільстві усі види природної ренти повинні надходити, в основному, до фонду загальногромадянської ренти, а потім направлятися на спеціальні особисті рахунки громадян у Народному банку України. Такий банк може бути створений на базі Ощадбанку, оскільки він має найрозгалуженішу мережу філій, а контрольний пакет його акцій належить державі.

Світова практика надкористування показує, що закордонні гірничі компанії є об'єднаннями різних виробництв і видів діяльності, які формуються за принципами технологічного зв'язку, спільності усіх виробництв з основним гірничим виробництвом. Цим досягається максимізація прибутку компанії і мінімізація впливу на навколишнє середовище в системі розвідка – розробка – збагачення. При цьому зберігається юридична самостійність підприємств.

Провідні комерційні банки – найбільш універсальні інститути, що функціонують у різних секторах фінансового ринку. Охоплюючи всі сектори фінансового ринку, банки знаходяться на вершині фінансової кон'юнктури і формують фінансову політику, забезпечуючи досягнення компромісу між усіма суб'єктами грошових відносин. Прибутковість банків визначається тим, наскільки відповідає відсоткова ставка, що встановлюється за кредитами, об'єктивній ринковій ціні грошей, сформованій попитом та пропозицією. Зацікавленість в одержанні прибутків обумовлює максимальну наближеність банківських відсотків до ринкової процентної ставки.

Гірничодобувні підприємства та інші надкористувачі, які беруть у банків кошти на інвестиційні проекти і поточну діяльність за кредитною ставкою, повинні забезпечити ефективність їхньої реалізації не нижче банківського відсотка. У зв'язку з цим ефективність гірничого виробництва повинна бути вищою за рівень банківських процентних ставок. Інакше виробництво стає непривабливим і припиняє свою діяльність. Рівень процентних кредитних ставок впливає у першу чергу на розвиток гірничого виробництва та інші види використання надр, оскільки вони регламентуються значними довгостроковими інвестиціями і залученням позикових фінансових ресурсів.

У США за базову ставку при визначенні ставки відсотків за кредитами застосовують уніфіковану ставку прайм-рейт (довідкову ставку). Її встановлюють 30 провідних банків – “грошових центрів”, за результатами голосування рад директорів цих банків. Вона вважається найнижчою ставкою за кредитами, які надані надійним позичальникам.

У багатьох країнах за базову використовують лондонську міжбанківську ставку з короткострокових євродоларових кредитів (ЛІБОР), усереднену за чотирма найбільшими банками. У США великі банки пропонують кредити надійним позичальникам нижче ставки прайм-рейт, що пов'язано з високою конкуренцією банків на фінансовому ринку. Банки орієнтуються не на прайм-рейт чи ЛІБОР, а на

ставку розміщення федеральних коштів (аналог ставки рефінансування) і додають до неї надбавку, що забезпечує прибуток банку. В результаті у США склалася дворівнева система призначення банківської ставки: великі банки на основі ставки розміщення федеральних коштів, дрібні банки на основі прайм-рейт або ЛІБОР.

Висновки. Отож, для розрахунку величини диференціальної гірничої ренти найбільше підходить банківська процентна ставка. Через недостатню розвиненість вітчизняної банківської системи і фінансового ринку доцільно визначати рівень нормальної ефективності надкористувачів з врахуванням не тільки ставок провідних комерційних банків, але і ставки рефінансування Національного банку України. Такий підхід узгоджений із закордонною практикою встановлення процентних ставок – нижчий ставки прайм-рейт провідних банків, але вищий за ставку державних кредитів.

Рецензент – доктор географічних наук, професор П. К. Кравчків

Література:

1. Конституція України, - Харків: Фоліо, 2005. – 222 с.
2. “Земельний кодекс України”, “Лісовий кодекс України”, “Кодекс України “Про надра”(станом на 15.03.2007 р.) , - К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – 240 с.
3. *Калько А.Д.* О захоронении радиоактивных отходов и уничтожении особо опасных токсичных материалов // Рівне: Вісник РДТУ.- 2001.-№4 (11). – С.14-25.
4. *Разовский Ю.В.* Горная рента. М.: Экономика, 2000. - 412 с.
5. *Черней Э.И., Маланчук З.Р., Калько А.Д.* и др. Закономерная связь между понятиями территория государственная и государственная граница. Открытие. Международная академия авторов научных открытий и изобретений. Приоритет от 18 июня 2002 г., № 265.

Я. Б. Олейник, А. Д. Калько

ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИНЦИПОВ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Проанализированы положения теории горной ренты как части гражданской ренты, сформулированы принципы регулирования рентных отношений в процессе использовании недр.

Ключевые слова: горная рента, недропользование, недра, гражданское общество, природные ресурсы, дифференциальная горная рента.

Y. Oliynik, A. Kal'ko

An economic and geographical analysis of principles of using the bowels of the earth is in Ukraine.

Positions of theory of mountain rent as parts of civil rent are analysed, principles of adjusting of the rent relations are formulated at the use of bowels of the earth.

Key words: mountain rent, using the bowels of the earth, bowels of the earth, civil society, natural resources, differential mountain rent.

Надійшла до редакції 10 травня 2010 р.